

KELEMEN JÁNOS:

Élmény, tapasztalat, kifejezés

■ *Tengelyi László: Tapasztalat és kifejezés. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2007. 369 oldal, 2895 Ft*

A magyar filozófiai műhelyek ma nagyjából leképezik a világ filozófiai térképét. Amekkora veszteség az, hogy XX. századi hagyományaink közül jőszerivel veszni hagyták a marxi-lukácsi hagyomány intellektuálisán továbbra is vállalható elemeit, legalább akkora vagy még nagyobb nyereség, hogy egyre jobban tájékozódunk a nagy nemzetközi áramlatok és iskolák között. Ma már egyaránt vannak érdemes tanítói és művelői az olyan nagy hagyományú filozófiai iskoláknak, mint amilyen a filozófiai hermeneutika, az analitikus filozófia vagy a fenomenológia. Persze ez nem egyszerűen az utóbbi két évtized fejleményeiből következik, s nem is csak arról van szó, hogy a magyar filozófusok kutatásai „követő jellegűek” lennének, s csupán a „felzárkózást” szolgálják. A modern filozófia áramlatának meghonosodása régebbi keletű, és mindegyiknek vannak új utakat kereső, eredeti gondolkodású képviselői.

Jól mutatja ezt Tengelyi László példája, aki Munkácsi Gyula és Ancsel Éva tanításainak hatására már a nyolcvanas évek elejétől kezdve a fenomenológia irányában tájékozódott. Talán ő tette a legtöbbet annak magyarországi meghonosításáért, hogy aztán Németországban váljon e német eredetű iskola egyik vezető személyiségévé. Tengelyi mára egész

lenségén vagy (s ez Tengelyi szava) „elavultságán”?

E kérdésekre rendkívül érdekes válaszokat kapunk. Többek közt azt olvashatjuk, hogy annak, ami Husserlnél korszerűtlen, „megvan a maga külön funkciója, sőt haszna”. Bátor válasz, melyet a maga általánosságában sokan akkor is nehezen fogadnak el, ha tudják: a filozófia történetében máskor is előfordult (gondoljunk Nietzsche „korszerűtlen elmékedéseire”), hogy a korszerűtlenséget erénynek tüntették fel. De ez csak amolyan ironikus retorikai fogásnak számított. Tengelyi mégis úgy véli, hogy a korszerűtlenség néha valódi erény, „mert megóvhat attól, hogy a túlságosan is időszerű újdonságok elzárják a továbblépés lehetőségét a gondolkodás elől”. S pontosan ezt a szerepet tölti be a husserli fenomenológia.

Az igazi válasz persze az, hogy ezt a szerepet csak a revízió alá vett és a korszerűtlen vonásaitól megtisztított fenomenológia töltheti be. Ami viszont elvezet a fenomenológia megújításának kérdéséhez. Husserl sok követője és kritikus a kezdettől fogva úgy vélte, hogy a transzcendentális idealizmus álláspontja, melyet a mester magáévá tett, zsákutcába vezet. Különösen súlyos problémák származtak a „transzcendentális én” vagy a „tisza én” fogalmából, melyet Tengelyi a következőképpen jellemez: „a tiszta én mint a tudat egységes és önmagában vége szigorúan zárt folyamatosságának principiuma”

a valóság, minden esetben a tudat értelemadó tevékenységéből származik. Létezik az intencionális tudat értelemadó tevékenységére visszavezethetetlen, önállóan végbemenő értelemképződés, vagyis létezik értelem tudat nélkül.

A fenti gondolatmenet rendkívül cizelláltan kidolgozott lépésekből épül fel, ám ezek felidézése nélkül is könnyen észrevehetjük, hogy a szerző a tapasztalatfogalom adott értelmezésével a tudaton belül gondolja megmenteni a tudattól független valóságot. Így fogalmaz: „n minden törekvésünk arra irányul itt, hogy a valóság a tudatban bizonyul tudattól függetlennek”. A hagyományos filozófiai álláspontok tekintetében ez azt jelenti, hogy felül-emelkedünk az „idealizmus és realizmus túlságosan is tradícióhoz kötött ellentétén”.

Mivel a tapasztalat kifejezése maga is további tapasztalat forrása, magának a kifejezésnek a tapasztalata, a fenomenológia korábbi hagyományával ellentétben elkerülhetetlenné válik (mint a könyv címe is sugallja) a tapasztalat és a kifejezés kapcsolatának vizsgálata, ami a fenomenológia megújítását addig a pontig viszi el, ahol immár „a nyelv fenomenológiájának az alakját ölti”. A nyelv fenomenológiájára vonatkozó elgondolásában Tengelyi Merleau-Pontyt követi, akinek érdemül tudja be, hogy felfedezte a kifejezés teremtő jellegét, ellentétben Husserl azon maggyózkodásával, hogy a kifejezés nem teremt, hanem

DERES KORNÉLIA:

Hiány a bőr alatt

■ *Bereményi Géza: Az arany ára. Napkút Kiadó, Budapest, 2007. 336 oldal, 2790 Ft*

Eldorádóban járunk. Kafka- és Shakespeare-szagot hoz a szél. Harapni lehet a szorongást: a tér szűk, a szereplők lépésenként szerben. Bőrük alatt alkuk szájkái. Tudják, olyan időben élnek, „amikor várni kell tudni. Semmi sem megy egy csapásra. Minden kész. Itt most azok fognak győzni, akik nem türelmetlenkednek, hanem szívóvak.” (*Légekőbmé-ter*) De valójában mind ugyanazért küzd: a (túl)élésért. Bereményi Géza drámaalakjai laknak itt, a hiányok eldorádójában.

Bár a szerző rendezőként, forgatókönyv- és dalszövegíróként is elismert, mégis kár, hogy *Az arany ára*, mikor egy több mint harmincéves drámaírói munkásságot kíván összefoglalni, pusztán hét színműben realizálódik. Kár, mert a Bereményi-darabok jók, mind az ötletek, mind a dikció szintjén. Műfajilag is változatosak: történelmi játék, musical, szociodráma egyaránt képviselteti magát az író tizenharmadik kötetében. A megírások időrendjét követő szerkesztésmód pedig még inkább nyilvánvalóvá teszi azt az ívet, ami Bereményit a *Kutyák* hiánydramaturgiájától a *Shakespeare királynője* már-már reneszánsz gazdagságáig vezette.

A hét dráma világában a hősök aktív várakozó. Néha próbálnak cselezni, de saját szellemeik elől nem menekülhetnek, azok ott vannak, a bőr alatt vagy az agy hátsó részében. Kisemberek, még akkor is, ha egy királynő testesíti meg őket: az érdekek írják fölül a következő lépést, nincs felsőbb, isteni akarat. Az író nem rekeszt ki, drámáiban mindenki elfér: kutyává vált férfiak, magyar szocrelál Hamlet, a Shakespeare mesternek besegítő Ben Jonson s különböző évtizedek csellengői is. Besúgók és besúgottak olyan rendszerre ez, amiben tulajdonképpen bárki felcserélhető, ha egy fontosabb személy mottó kap. A szereplők végzete pont ez a farsztó és érdektelen, kapaszködő nélküli harc, ahogyan Skultéti kereskedő mondja Monorinak *Az arany árban*: „Úgy állok, hogy húsz esztendeje mentem ki, akkor azt gondoltam, hogy azért, mert jobb a piac Amerikában. Tizenöt év múlva rá kellett jönnöm arra, hogy én tulajdonképpen az apám elől mentem el oda. És újabb öt év múlva derült ki az, hogy hiába. A környezetváltozás nem oldja meg a dolgokat. Nem a világgal van a baj, hanem velünk.” Cél, megoldás, aranyország: nincs.

Ez a közös sors, amiben áldozat és gonosztevő – akár egy táncban – egymást kiegészítve és felcserélve összejátszik, az első drámákban szürreális szociomorként jelenik meg: a *Kutyák*, a *Légekőbmé-ter*, a *Halmi* világa tulajdonképpen egymásból következik (nem véletlen, hogy az 1982-es *Trilógiában* is együtt szerepelnek), a valóságtól elszakadt, kaskai látásmód uralkodik itt a diktatúrától terhelt térben, ahol már érezhetően „elhasználódott a levegő” (*Kutyák*).

szentén korábbi tanulmányait foglalja össze, de egyben a tapasztalat fogalmát újraértelmező egységes monográfiaként is olvasható.

Milyen határpontra érkezett? Túlzás nélkül mondható: arra a pontra, ahová maga a fenomenológia.

Először Husserl tűzte ki célul, hogy a világ filozófiai értelmezését különböző redukciós lépések segítségével a tapasztalatban megjelenő jelenségek leírására, intencionális tudatosságok elemzésére alapozza. Tanítása a második világháború utáni néhány évtizedben háttérbe szorult, de a hetvenes-nyolcvanas években felébredt Csapkérözsika álmából, s erős pozíciókra tett szert Németországban és Amerikában, Franciaországban pedig szinte a vezető helyet is elhódította. Mindez nem feledtetheti azokat a problémákat, melyeket sem ő, sem követői nem tudtak megoldani, s melyek a fenomenológiai iskola pozícióinak látványos megújulásán túl magának a fenomenológiai gondolkodásmódnak a megújulását is szükségessé teszik.

E helyzetleírás jó pár kérdést vet fel. Minek köszönhető a husserli tanítás újrafelfedezése, s mi teszi alkalmassá arra, hogy újabb utak kiindulópontjává szolgáljon? Többek által emlegetett korszerűtlensége nem játszik-e gátló szerepet, nem háramlik-e át azokra az új kezdeményezésekre, melyek belőle indulnak ki? Milyen irányban újítható meg, s megújítható-e úgy, hogy túllépünk korszerűt-

must (az önmagában álló és csak önmagában bizonyos én koncepcióját), illetve szubjektív idealizmust von maga után. Ez az, amit a továbblépés érdekében feltétlenül ki kell küszöbölni: „teljes mértékben le kell mondanunk” - mondja Tengelyi - arról az előfeltevésről, hogy az én egy „önmagában szigorúan zárt” folyamegész princípiuma.

Hogyan hajtható végre ez a művelet anélkül, hogy fel kellene adni a fenomenológiai elemzés alapeszméjét? Tengelyi szerint a tapasztalat fogalmának újraértelmezésével. Könyvében arra tesz kísérletet, hogy megmutassa: a tapasztalat fogalmának mélyebb értelmezésével új megvilágításba helyezhető az idő elemzése, a valóság fogalmi meghatározása, a fenomenológiai tudattalan fogalma, a nyelvi kifejezés elmélete és az idegennyelvű tapasztalat értelmezése, úgyszólván tehát a fenomenológia majd minden területe. Ez pedig „az egész fenomenológia átalakulását maga után vonja”. A tét az, hogy a fenomenológia viszsza tudja-e hódítani a tudattól független valóságot.

Az ambiciózus vállalkozás alap-gondolata az, hogy fel kell tárni az élmény és a tapasztalat fogalma közti szoros kapcsolatot: „a fenomenológiában - hangzik a fő tétel - mi minden azon áll vagy bukik, hogy sikerül-e az élményt egyszersmind tapasztalatként is értelmeznünk”. Míg ugyanis az „élmény” kizárólag tudattartalom, addig „tapasztalat” a mindennapi szóhasználat is a váratlant, a meglepetésszerűt érti. Ami pedig a tudatban táplált várakozás ellenében, mintegy uralhatatlanul lép a tudatba, az eleve független a tudattól. Ha tehát az élményt (mint tudattartalmat) egyben úgy foghatjuk fel: mint tapasztalatot, akkor kezünkben van a kulcs annak megértéséhez, hogy magán a tudaton belül szerezhetünk bizonyosságot a tudattól független valóságról. Ugyanakkor, ha elfogadjuk Husserltől, hogy minden valóságsegység értelemegység, nem kell vele tartanunk abban, hogy az értelem, következőképpen

Merleau-Ponty felfedezése csak a fenomenológián belül számít újdonságnak.

A kiinduló elemzések számos irányba ágaznak szét: mélyenszántó gondolatokat olvashatunk a történeti tapasztalatról, az én önazonosságáról és annak az elbeszélteletről való kapcsolatáról, nem utolsósorban pedig az idő fenomenológiájáról. Érdemes kiemelni, hogy a fenomenológiai elemzés tárgyakként szemlélve, az „élet és irodalom” formulában az „és” Tengelyi szerint is azonos minőségeket köt össze - a köztük meglévő minden különbség ellenére. Hiszen „az irodalom valódi tapasztalatot nyújt”. Az irodalom az élettapasztalat kifejezése, s mint kifejezés, maga is tapasztalat: élettapasztalat. Ennek jegyében, nem utolsósorban pedig Ricoeur azon gondolatát követve, hogy az irodalmi tapasztalat képzeletbeli variációk összessége, illetve gondolati kísérletek „roppant laboratóriuma”, regényelemzésekre is vállalkozik. Tanulságos oldalakat ír többek közt a *Varázshagyomány* és a *Doktor Faust* regényéről. Így e jelentős filozófiai könyvnek az irodalom művelői és olvasói számára is van mondanivalója.

Az egyes kérdések elemzésén megállászik, hogy Tengelyi leginkább a francia fenomenológiai iskola híve, de mindig releváns módon utal vissza Kantra (akiről valaha szép monográfiát írt), valamint Hegelre és persze magára Husserlre.

Néhány esetben azt sem mulasztja el, hogy rámutasson: a fenomenológiai elemzések olyan problémákra irányulnak, melyek más fogalmi eszközökkel, más nyelven is kifejezhetők, így például az analitikus filozófia nyelvén. E sorok írója, aki nem híve, de persze nem is ellenfele a fenomenológiának, mélységesen egyetért ezzel, hiszen a filozófia nem szakadhat szét olyan táborokra, melyek a minden gondolkodó embert érintő kérdések vizsgálatát maguknak sajátítanák ki.

elemeket, az adok-kapok, az arányért vásárolt élet groteszk volta csak a történelmi koré, amiben játszódik. A *Laura* című musicalben a hangsúly inkább a folytatólágosságon van, a régi rendszerek, a bőr alatt megmaradt hiányok átalakulásán, továbbélésén; ez a tulajdonképpeni szöveggényv még mindig a magyar szorongásvárakból méríti témáját, immár a rendszerváltás büvkörében. Aztán Bereményi egy stoppardí huszárvágással megírta a *Shakespeare király-nőjét*, aminek nyelve teljesen kiszakad *Az arany ára* világából, bemérszkeedik egy idegen, kultikus, királynókkal, kegyencekkel, színészekkel teli térbe és időbe, mégis hiteles, amit és ahogyan állít. Erzsébet, „Anglia történetének legnagyobb színésze” tündököl és elbukik, mindez a korabeli elit- és értelmiségi réteg figyelmének kíséretében - az az Erzsébet, akit ugyanolyan öns érdekke vezérelnek, mint Fákertit, Laurát vagy Monorit, a rendszerelnyomás szereplőit. A Szabó Magda-regény színpadi adaptációja, *Az ajtó* nehezen illeszthető be Bereményi eddig követett főbb személeti vonalába, mégis megtalálhatóak benne azok a motívumok, amik már a legkorábbi drámáknál dolgoztak: a titkokból, elhallgatásokból szerveződő hálók, a kiváras, a hiány folytatólágossága.

Bereményi Géza hét drámából szövődő eldorádója színes, szomorú világ, talán soha fel nem fejtethető szákkal, szorongásokkal. Beszéd és tett sokszor válik szét a színművek hasonló vagy teljesen eltérő sor-sai között, míg az egyén lecsupaszodik a kollektív felcserélhetőség szintjére. De a saját végzetet nem lehet elkerülni: „Bennünk van a történetünk (...) Előre kitalálva” (*Az arany ára*). Kevés dráma, sok hiány. Lehetne akár több előadás.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

ÉLET ÉS
IRODALOM



Ajándék egy esztendőn át

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit egyéves ÉS-előfizetéssel. Ha szerkesztőségünknel megrendeli, postafordultával igényes grafikai kivitelű ajándékutalványt kap, amely 15 500 Ft értékben egyéves ÉS-előfizetést testesít meg. Adja át annak, akit tartalmas és maradandó ajándékkal kíván megajándékozni, s egy éven át mindig Önre emlékezteti őt a hetenként érkező Élet és Irodalom.

Az ajándékutalvány megrendelhető a 210-5149-es és a 210-5159-es telefonszámokon, es@es.hu e-mail címen, valamint személyesen megvásárolható az ÉS szerkesztőségében (1089 Budapest, Rezső tér 15.).

Az Élet és Irodalom kedvezményesen, 1 évre 15 500 forintért előfizethető a Közgazdasági és Jogi Könyvesboltban
1051 Bp., Nádasd u. 8
www.pontkonyv.hu